

ΚΙΚΗ ΔΗΜΟΥΛΑ

Ἐκλήθην ὁμιλήτρια

ΙΚΑΡΟΣ

© Ἑλισσάβετ-Ἑλένη Δημοῦλᾶ – Δημήτρης Δημοῦλᾶς
καὶ Ἑκδόσεις Ἴκαρος, 2022

ISBN 978-960-572-454-2

Ἐκλήθην ὁμιλήτρια

ΚΙΚΗ ΔΗΜΟΥΛΑ

Ἐκλήθην ὁμιλήτρια

ΙΚΑΡΟΣ

*Θέλουμε τ' όνειρο, κι έκπληρωμένο,
να μένει όνειρο. Καὶ ν' ακολουθεῖ.
Μαζί του γιὰ ν' ακολουθεῖ ἕνα μέλλον.*

ΑΘΩΣ ΔΗΜΟΥΛΑΣ

Λόγος μετά

Δέν πῆρα μόνη τὴν ἀπόφαση νὰ συγκεντρωθοῦν σὲ ἓναν τόμο λόγοι ποὺ ἐκφώνησε ἡ μητέρα μου σὲ συνέδρια, ἐκδηλώσεις, χαιρετισμοὺς καὶ ἀποχαιρετισμούς. Τὴν πήραμε μαζί, λίγο πρὶν ἀνέβει στὴ βάρκα τοῦ ἀνέκκλητου. Καταθέτω, ὡς ἀποδεικτικὸ τῆς ἐξουσιοδότησής της νὰ κινουῖμαι ἐλεύθερα καὶ νὰ στεγάζω ὅπως νομίζω τὰ λόγια της, ἓνα ἀδιάσειστο τεκμήριο: τὸν πρότερο, ἐνωμένο διὰ βίου, βίο μας. Ξεχώρισα, ἔτσι, εἴκοσι ὀκτὼ ἀπὸ τὰ «ποιητικὰ χρονογραφήματα», αὐτὰ ποὺ θεώρησα πὼς παρουσιάζουν ἀτμοσφαιρικὰ τὶς ἐσωτερικὲς διαθέσεις της, τοὺς μετασυμβολισμοὺς τῶν ἐπίκαιρων τότε θεμάτων καὶ φωτογραφίζουν τὸ χρόνο. Τὰ διάλεξα γιὰ νὰ δώσω ἓνα μέλλον στὸ ὑποσχετικὸ παρελθὸν καὶ μιὰ εὐκαιρία νὰ ἀνιχνεύεται ἡ ἀπουσία της.

Τὰ κείμενα αὐτὰ δὲν εἶναι τυπικὲς, ἀπρόσωπες καὶ συμβατικὲς προσεγγίσεις τοῦ ἐκάστοτε θέματος. Δὲν καταφεύγουν σὲ μιὰν ἀπλὴ ἀντικειμενικὴ καὶ ρεαλιστικὴ περιγραφή. Εἶναι διαισθητικὸ πλησίασμα, μιὰ ἐνατένιση τῆς βιοτικῆς περιπέτειας, μιὰ προσφορὰ τοῦ εἶναι της στὴν ἀπόδοσή τους. Εἶναι στοχασμοὶ ποὺ κοιτοῦν στὸ θέμα μὲ τὸν ἐλεύθερο τρόπο καὶ τὴν ἰδιαιτέρη μεταφορικὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου ποὺ διέθετε ἡ μητέρα μου.

Θεωρῶ καθένα ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτὰ ἓνα αὐτοτελὲς ποίημα: κάθε πρόταση εἶναι ἓνας στίχος, γιατί ρέει ἀδιάκοπα στὸ αἶμα της ἢ μουσικότητα τῶν λέξεων καὶ διαρκῶς ἐπινοεῖ πολλές ἀπρόβλεπτες συνδυαστικές ἐκφράσεις, ἀκόμη καὶ στὰ πιὸ πεζὰ ἀπὸ τὰ πεζὰ της. «Ποιήματα τὰ ὁποῖα εἶχε ἐγκατασπείρει στὸ κειμενικὸ σῶμα» (Χριστόφορος Χαραλαμπίκης).

Σκύβω τώρα μὲ πολλὴ ἀγάπη πάνω στὰ χαρτιά της. Διακρίνω τὰ δακτυλικά της ἀποτυπώματα. Ἀνασύρω τὴ μάνα μου ὡς πλήρη αἴσθηση, ὀλοζώντανη κατὰ τὴν ἐκφώνησή τους. Ἀνακαλῶ τὴ φωνή της, τὶς διακυμάνσεις της, τὸν ἐπιτονισμό τῶν λέξεων, τὶς ἐκτὸς κειμένου εὐστοχες παρεμβάσεις της. Ὅλα αὐτά, μαζί μὲ τὶς ἐκφράσεις τοῦ προσώπου της καὶ τὴν ἐγγύτητά της, ἔδιναν στὸ ἐκφώνημα πρόσθετες, εὐπροσάρμοστες καὶ ἑγχρωμες, σημασίες.

Σκύβω πάνω τους σὰν ἀκούραστος, ἐπίμονος κηπουρὸς, ὥστε νὰ ἀνθοφορήσουν. Ἦμουν πάντα ἄλλωστε ἓνας ἀρωγός, συνοδὸς τῆς ζωῆς της, τῶν ὀνείρων καὶ τῶν ποιητικῶν της καρπῶν. Ἡ προετοιμασία κάθε νέας ἐκδοσης ἦταν μιὰ μυστική ἱερὴ πλεύση, μόνο γιὰ τὶς δύο μας. Ἡ ἀνάμνηση αὐτῶν τῶν ταξιδιῶν μοῦ δίνει τώρα τὴν τόλμη νὰ πλεύσω μόνη.

Βιώνω μὲ ἀγωνία τὴν παύση τῆς φωνῆς της, γιατί αὐτὴ ὑπῆρξε γιὰ μένα τροφοδότης ὁρός. Φοβᾶμαι κι ἐγώ, ὅπως κι ἐκεῖνη, τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, τὸ ἐφῆμερο τοῦ προφορικοῦ λόγου, τὰ ἔτσι κι ἄλλιῶς φτερωτὰ λόγια, ποὺ θὰ πάψουν νὰ χαϊδεύουν τὰ αὐτιά μας, θὰ πάψει ἡ φωνὴ νὰ μᾶς θερμαίνει. Τὸ μόνο ἐμπόδιο στὴν ἐξαφάνισή τους εἶναι ἡ θωράκισή τους στὸ χαρτί. Μόνο αὐτὸ θὰ ἀπομακρύνει κάπως τὸ ξεχνιέμαι καὶ τὸ ξεχνάω, ποὺ

ἐκεῖνη ὕμνησε τόσο. Ἄν ἔμεναν μόνο λόγια, ὅσο κι ἂν ὁ ἀπόηχος τους θὰ τριγύριζε γιὰ λίγο ἀνάμεσά μας, εἶναι βέβαιο πὼς αὐτὴ ἢ αὐθόρμητη στοχαστικὴ λογοτεχνία θὰ ξεχνοῦσε κάποια στιγμή τὴ διεύθυνσή μας. «Τελικὰ δὲν εἶναι νὰ ἐμπιστεύεται κανεὶς τὴ φυλλοβόλο μνήμη».

Γι' αὐτό, προτείνω τὰ ἐκφωνημένα αὐτὰ κείμενα ὡς μιὰ συμβολικὴ, ἱερόσυλη ἀπέναντι στοῦ θάνατο παράταση τῆς φωνῆς της. Δὲν πρόκειται γιὰ τὴν κοινότοπη ἐλπίδα τῆς ποιητικῆς ὑστεροφημίας, μὲ τὴν ἔννοια τῆς διαιώνισης τῆς φωνῆς τοῦ ποιητῆ πὺ θὰ διασφάλιζε τὴν ἀξία τοῦ ἔργου μετὰ τὸ θάνατό του. Πρόκειται γιὰ ζωὴ. Ἡ φωνὴ νοεῖται ἐδῶ ὡς ἓνα ξένο σῶμα πὺ ταραῖζει τόσο τὸ νόημα τῶν κειμένων ὅσο καὶ τὴν προσφορά τους σὲ αἰσθητικὴ ἀποτίμηση. Αὐτονομημένη, δὲν ἐξαντλεῖται στὴν ἀκουστικὴ ἐμπειρία, γι' αὐτὸ «ἀκούγεται» καὶ μέσα ἀπὸ τὶς λέξεις τοῦ ἐλλείποντος. Εἶναι ἢ μόνη, ἔστω ἐλάχιστη, ὑλικότητα γιὰ τὴν ὁποία καὶ ὁ θάνατος δείχνει μιὰ τρυφερότητα. Ἰκανοποιεῖ λοιπὸν τὴ σκανδαλώδη ἐπιθυμία νὰ ζεῖ ὄχι τὸ ἔργο, ἀλλὰ ὁ δημιουργός. Λέει ἐκεῖνη: «Τί θὰ ἀπαντοῦσε ὁ θνητὸς ἂν τὸν ρωτοῦσε ὁ θάνατος τί προτιμᾷ, νὰ ζήσει αὐτὸς καὶ τὸ ἔργο του νὰ σέρνεται μέσα στὴν ἀμφισβήτηση; Ἐγώ, χωρὶς καμία καθυστέρηση, θὰ ἔλεγα: Ἐγὼ νὰ ζήσω, κι ἂς τὰ βγάλει πέρα μόνη της ἢ ὅση προσπάθειά μου».

Κάποια ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου εἶχαν δημοσιευτεῖ σὲ λογοτεχνικὰ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες, ἐνῶ τὰ περισσότερα τὰ ἀλίευσα μέσα ἀπὸ τὴν ἀνέμελη ἀκαταστασία τῶν συρταριῶν της καὶ τοῦ ἐρασιτέχνη ὑπολογιστῆ της. Ἡ κατὰταξη, ἢ σειρά, οἱ θεματικὲς καὶ χρονολογικὲς ἐνότητες, ὅπου ὅλα τελικὰ

βρῆκαν τὴ θέσιν τους, ἦταν μιὰ βασανιστικὴ διαδικασία γιὰ μένα, γιατί τὰ θέματα τῶν κειμένων ἔχουν ἓνα εὖρος πὺν δύσκολα ὁριοθετεῖται καὶ ἐξίσου δύσκολα τέμνεται. Ἡ ἐγρήγορση πὺν μοῦ προκαλοῦσε ἡ ἀνάμνηση τῆς παρουσίας τους ἀπὸ τὴ μάνα μου βοήθησε τὸ ἐνστικτό μου γιὰ τὴν ἀνθολόγηση καὶ τὴν ἐπεξεργασία τους. Ἡ διατήρηση τῆς προφορικότητάς τους μὲ ὀδήγησε σὲ ἐλάχιστες καὶ ἀδιόρατες διαφοροποιήσεις.

Εὐχαριστίες καταθέτω: Στὴ φιλόλογο Κωνσταντίνα Κουνανῆ, πὺν χάρις στὸ ἀειθαλὲς καὶ ἀνιδιοτελὲς πάθος της ἔχω σήμερα στὰ χέρια μου τὸ ἀριστοτεχνικὰ ταξινομημένο ἀρχεῖο τῆς μητέρας μου, ἀπ' ὅπου ἀντλήθηκαν σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ τὸ βιβλίο αὐτό. Στὴ Μαρία Συμεωνίδου, πὺν μὲ περισσὴ φροντίδα ἐπιμελήθηκε τὰ κείμενα. Καί, ἀπὸ καρδιᾶς, στὴ φίλη Κατερίνα Καρύδη, τῶν ἐκδόσεων Ἰκαρος, γιὰ τὴν ἀνέφελη πάντα συμπόρευσή μας.

Αἰσθάνομαι εὐνοημένη πὺν ἀσχολήθηκα μὲ τὴν ἔκδοση μιᾶς ἀκόμη συλλογῆς τῆς μητέρας μου, τῆς πρώτης ἐν ἀπουσία της, ἐκπληρώνοντας ἔτσι κάτι στὸ ὁποῖο ἀπὸ χρέος ἀγάπης, εὐγνωμοσύνης καὶ ὀφειλόμενης πρὸς ἐκείνη τιμῆς ὀδηγήθηκα.

ΕΛΣΗ ΔΗΜΟΥΛΑ

Κωνσταντῖνος Καβάφης

Σπονδὴ στὸ θεῖο ἀκατόρθωτο

Τὸ θέμα αὐτῆς τῆς ὁμιλίας, πὺ θεωρῶ ὅτι παίζει τὸ ρόλο ἑνὸς ἄορατου διακριτικοῦ ἐξομολογητῆ μας, μοῦ προκαλεῖ ἀρκετὴ, ἴσως καὶ ἐπώδυνη ἀμηχανία. Ἐπειδὴ πρέπει νὰ γκρεμίσω ἀλλεπάλληλα τείχη χρόνου, νὰ γυρίσω πίσω σὲ πράγματα, σχέσεις καὶ αἰσθαντικότητες πού, κι ἂν ἀκόμα σώζεται τὸ περίγραμμά τους, τὰ χρώματα καὶ ἡ διέγερσή τους ἔχουν ξεθωριάσει. Κοντὰ σ' αὐτά, φοβᾶμαι μήπως ἔχει ἀλλοιωθεῖ ἡ εὐκρίνειά τους, ἄρα καὶ ἡ εἰλικρίνειά τους. Ἔτσι κι ἀλλιῶς, δὲν μᾶς λένε πάντα ὅλη τὴν παλιὰ ἀλήθεια τους τὰ βιώματα πὺ ξεμάκρυναν. Τὴν παραποιοῦν μάλιστα. Ἴσως γιὰ νὰ ταράζεται λιγότερο ἡ μνήμη, ἡ συνειδητότητα, καὶ νὰ ἀποθηριῶνεται τὸ ὑποσυνείδητο.

Βρίσκομαι, ἐπίσης, μπροστὰ στὴ δυσκολία νὰ παραβιάσω τὴ –συνετή;– ἀρχή μου σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία δὲν ἀγγίζω φαινόμενα πὺ πιστεύω ὅτι ἀνήκουν στὴν περιοχὴ τοῦ μυστηρίου, εἴτε γιὰτὶ ὡς ἀνεξιχνίαστα τὰ ζύγισα εὐθὺς ἐξαρχῆς, εἴτε γιὰτὶ ὁ θαυμαστὰ περίπλοκος μηχανισμός τους δὲν μοῦ ἀποκαλύφθηκε παρὰ τὶς ἐπίμονες προσπάθειές μου. Μυστήριο ὀνομάζω καὶ τὴν ποίηση καὶ ἀποδέχομαι τὴν κλειστή, τὴ σφραγισμένη θέλησή της μὲ σιωπηρὴ εὐλαβικότητα.

Σιωπηρὰ εὐλαβικὴ στέκομαι λοιπὸν καὶ ἐνώπιον τοῦ Καβά-

φη, ὑπέρλαμπρα προστατευόμενου τῆς ποίησης. Ἀφοῦ οἱ ἄπειρες περιστροφές μου, κατὰ τὸ παρελθόν, γύρω ἀπὸ αὐτὸν μόνον ὡς τὰ περίχωρά του μὲ ὁδήγησαν. Ἀπ' ὅπου ναὶ μὲν μισοάκουγα συγκεχυμένη τὴ μουσικὴ πὺν διέχεε ἕνα ἕνα χωριστὰ τὸ κάθε ὄργανο πὺν ἐκεῖνος χρησιμοποιοῦσε –μὶὰ μουσικὴ μάλιστα παράτονη κάποτε καὶ σὰν ἐχθρικὴ μὲ τὴ διπλανή της–, χωρὶς ὅμως ποτὲ νὰ μποροῦσα νὰ ἀκούσω, νὰ συλλάβω τὴ δαιμονικὴ ἐκείνη πνοὴ πού, διαπερνώντας αὐτὰ ὅλα τὰ στοιχεῖα, τὰ μεταμόρφωνε σὲ μιὰ πρωτογενή, αὐτόφωτη ἁρμονία. Μιὰ ἁρμονία σὰν φερμένη –σύμφωνα πάντα μὲ τὶς πληροφορίες τῆς αἴσθησής μου– ἀπὸ ἄλλοῦ, μακριὰ ἀπὸ τὴ μεθόδευσὴ της, ἀπὸ ξένη συνύφανση ἤχων, ἀπὸ ρυθμοὺς σὲ θαυμαστὴν ἐτοιμότητα, μυστηριωδῶς εἰδοποιημένους ὅτι αὐτοὶ εἶναι οἱ ἐπίλεκτοι, οἱ ἀναζητούμενοι.

[...]

«ποιὸ ἀπόσταγμα κατὰ τὰς συνταγὰς
ἀρχαίων Ἑλληνοσύρων μάγων καμωμένο
πὺν γιὰ μιὰ μέρα (ἂν περισσότερο
δὲν φθάν' ἡ δύναμις του), ἢ καὶ γιὰ λίγην ὥρα
τὰ εἴκοσι τρία μου χρόνια νὰ μὲ φέρει
ξανὰ [...].»

νὰ μοῦ φέρει ξανὰ αὐτὴ περίπου τὴν ἡλικία, μὲ τὶς ἐξαίσια ἄρωματισμένες μεγαλοστομίες της καὶ τὰ ὁμοιώματα ἐκπλήρωσης πὺν μοῦ πρότεινε δῆθεν ὡς αὐθεντικῆς. Τότε πὺν πρωτοδιάβασα Καβάφη. Τὸ βιβλίο, δῶρο ἀπὸ μόνιμο ἀγαπημένο πρόσωπο, τὸν ἰδανικὰ ἀγαπημένο Ἄθω.

Ἰδανικὲς φωνὲς κι ἀγαπημένες

ἐκείνων πὺν πεθάναν, ἢ ἐκείνων πὺν εἶναι
γιὰ μᾶς χαμένοι σὰν τοὺς πεθαμένους.

Κάποτε μὲς στὰ ὄνειρά μας ὁμιλοῦνε·
κάποτε μὲς στὴν σκέψι τὲς ἀκούει τὸ μυαλό.

Καὶ μὲ τὸν ἦχο των γιὰ μιὰ στιγμή ἐπιστρέφουν
ἦχοι ἀπὸ τὴν πρώτη ποίησι τῆς ζωῆς μας –
σὰ μουσική, τὴν νύχτα, μακρυνή, πὺν σβύνει.

Ἦχος δυνατὸς ὁ Καβάφης, στὴν πρώτη ποίησι τῆς ζωῆς μου.
“Ὅταν τὰ ποιητικά μου μπουσουλήματα ἄρχισαν νὰ ἐπιχειροῦν νὰ
σταθοῦν ὀρθια, νὰ περπατήσουν. Φανατικά προσηλώθηκα καὶ
ἀπροφύλακτη ἀφηνόμουν στὴ μαγεία του. Μὲ συνέπαιρναν ἀκό-
μα καὶ τὰ ποιήματα πὺν εἶχαν τὴν ἀφορμὴ τους στὴν Ἱστορία.
Κι ἂς μὴν τὰ πῆγα ποτὲ καλὰ μαζί της. Φαντασία καὶ μνήμη
γύριζαν πάντα ἄπρακτες καὶ μπερδεμένες ἀπὸ κάθε συνάντηση
μαζί της. Μοῦ ἔφερναν ἀνακατεμένους τοὺς χρόνους, ἀδέσποτα
τὰ ὀνόματα καὶ τὰ γεγονότα. Καὶ λειτουργοῦσα σὰν ἔντομο πὺν
πετάει ἀπὸ ἀνθὸ σὲ ἀνθὸ καὶ νοιάζεται μόνο νὰ πάρει τὴ γύρη
τους, χωρὶς νὰ τὸ ἐνδιαφέρει πῶς λέγεται τὸ κάθε λουλούδι,
τί χρῶμα ἔχει καὶ πόσα πέταλα, καὶ κάτω ἀπὸ ποιὲς συνθῆκες
ἀναπτύσσεται. Ἀπὸ τότε ἡ ποίηση τοῦ Καβάφη ἀντιπροσωπεύει
γιὰ μένα τὸ ἀνεπανάληπτο. Εἶναι ὁ ὀρισμὸς τοῦ μοναδικοῦ καὶ
ἡ πιὸ ρητὴ ἐντολὴ διδαχῆς τοῦ τί δὲν διδάσκεται. Μιὰ σχέση
πὺν μὲ συντηρεῖ ἔνοχη, ἀφοῦ κάθε φορὰ πὺν τὸν διαβάζω νιώθω
ὅτι μπαίνω «ἐμπόρος στὸ ναό». Μιὰ σχέση πὺν ὅμως δὲν μὲ
ἐκδιώκει ἀπὸ τὸ ναό, γιὰτὶ μπαίνω εὐλαβῶς ἔνοχη.

Τελικά ἡ ἀγάπη μου γιὰ τὸν Καβάφη ἔμπρακτα δηλώθηκε μὲ τὶς φανερὲς ἐπιδράσεις του στὰ ποιήματα ποὺ ἔγραψα ἐκεῖνο τὸν καιρὸ. «Καβαφικά» τὰ χαρακτηρίζει ἡ κριτική. Ἕνας χαρακτηρισμὸς ποῦ, κι ἂν ἀναφερόταν στὰ ἐπιμέρους, καταπλάκωνε τὸ σύνολο. Μέσα στὸ γδοῦπο του, ἀπέμενε ἀδύναμος ψίθυρος ἡ ἀναγνώριση ὅτι ξόδεψα καὶ δικό μου αἷμα γιὰ νὰ κυκλοφορήσει τὸ ξένο ποῦ δανείστηκα. Τὰ συστατικὰ αὐτοῦ τοῦ ξένου αἵματος ἦταν κυρίως μιὰ συμπάθεια ποὺ ἔδειξα στὴν καθαρεύουσα, κρίνοντας ὅτι δραστικὰ καταγγέλλει καὶ καταργεῖ τὶς ἀργομισθίες τῶν πλατεiasmῶν, ὅπως καὶ μιὰ μανία στὴ χρήση τῶν ἀποσιωπητικῶν, ποῦ, πέρα ἀπὸ τὸ νὰ ἀποσιωποῦν, ξέρουν νὰ τονίζουν καλὰ τὸ ἀτελὲς καὶ τὸ ἀτελέσφορο γενικότερα.

Εἶναι πολυσυζητημένο τὸ θέμα τῶν ἐπιρροῶν ποὺ δεχόμαστε, κι ὡστόσο παραμένει σκοτεινὸ. Τείνω νὰ πιστέψω ὅτι δὲν τὶς ἐπιλέγουμε ἐμεῖς, ἐκεῖνες μᾶς ἐπιλέγουν, σὰν θεοί. Ἡ ἄγουρη ἀκόμα φωνή, ἔντρομη γιὰ τὴν ἐπικείμενη περιπέτειά της, ἀναβάλλει τὴν ἔξοδό της, κοντοστέκεται στὸ ἄνοιγμα, ἀναρθρη. Ἐμφανίζεται τότε αὐτόκλητος ὁ προστάτης-πρότυπο, γιὰ προκάλυψη. Ἄν αὐτὸ δὲν ἀκούγεται τόσο πειστικό, θὰ ἐπικαλεστώ τὸ παράξενο νὰ ἐπισημαίνονται σὲ ἔργα ποιητῶν εὐκρινεῖς ἀπηχήσεις ἄλλων δημιουργῶν, ποῦ οἱ πρῶτοι πράγματι δὲν τοὺς ἔχουν διαβάσει.

Κάποια στιγμή ἔκλεισα τὸ βιβλίο τοῦ Καβάφη. Νόμιζα πῶς ἔπρεπε νὰ τὸν ξεχάσω. Δὲν ξέρω ἂν πράγματι τὸν ἀπέβαλα, ὅσο φαίνεται, στὰ κατοπινὰ γραπτὰ μου ἢ ἂν περνᾶω λαθραῖα τὶς ἀπηχήσεις του, δεμένες στὴν κοιλιὰ τῶν παραλλαγῶν γιὰ νὰ ξεφύγουν νὰ ἀναγνωριστοῦν, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ ἔκρυψε ὁ Ὅδυσσεας τοὺς συντρόφους του γιὰ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸν Κύκλω-

πα. Ἦταν ἀπαίτηση τοῦ ἴδιου τοῦ Καβάφη νὰ πάω νὰ κατασκηνώσω παραπέρα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι εἴχαμε καταλάβει τὸν ἀξιοθέατο χῶρο του πολλοὶ τουρίστες ποὺ θέλαμε νὰ φωτογραφηθοῦμε ἀγκαλιασμένοι μὲ τὴν ποίησή του. Καὶ μπορεῖ νὰ ἀπομακρύνθηκα ὑπακούοντας, ξέρω ὅμως ὅτι ἡ βαθιὰ ἐπιρροή του συνεχίστηκε, εὐδόκιμα ἢ μὴ, φορώντας τὰ διάφορα παραπλανητικὰ προσωπεῖα ποὺ τῆς ὑποδεικνύει τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου.

Ὑποπτεύομαι σὰν καβαφικὸ κατάλοιπο ὅτι ἀρκετὰ ποιήματά μου τελειώνουν μὲ ἓνα συμπέρασμα. Τὸ διακινεῖ δὺο ἢ τρεῖς, ἢ καὶ ἓνας μόνον, στίχοι, ποὺ τοὺς ἀπομονώνω λίγο, στὸ χαρτί, ἀπὸ τὸ ποίημα, ὥστε καὶ σὲ ἐκεῖνο νὰ ἀνήκουν ἀλλὰ καὶ στὴ δική τους ἀποκλειστικὰ μοναξιά. Μοιάζουν μὲ μικρὰ ἐπιτύμβια τοῦ ἴδιου τους τοῦ νοήματος. Ποὺ δὲν εἶναι διδακτικὸ πιεστικὰ, ἀλλὰ ὑπαινίσσεται.

Στὴ ζωὴ μου ὅμως κρατῶ ἀνοιχτὸν τὸν Καβάφη. Στὶς μυστικές μου κουβέντες μὲ τὴν προχωρημένη ἡλικία, μὲ ἀποχωρισμούς, ἀπώλειες καὶ νοσταλγία, γιὰ νὰ ἐξευμενίσω τὸ ἀνεπίστρεπτο καλῶ τὸ ἐξαίσιον ἐκεῖνο γονυκλινὲς «Ἐπέστρεφε»:

*Ἐπέστρεφε συχνὰ καὶ παῖρνε με,
ἀγαπημένη αἴσθησις ἐπέστρεφε καὶ παῖρνε με –
ὅταν ξυπνᾷ τοῦ σώματος ἡ μνήμη,
κ' ἐπιθυμία παληὰ ξαναπερνᾷ στὸ αἶμα
ὅταν τὰ χεῖλη καὶ τὸ δέρμα ἐνθυμοῦνται,
κ' αἰσθάνονται τὰ χέρια σὰν ν' ἀγγίζουν πάλι.*

*Ἐπέστρεφε συχνὰ καὶ παῖρνε με τὴν νύχτα,
ὅταν τὰ χεῖλη καὶ τὸ δέρμα ἐνθυμοῦνται...*

Ἐπέστρεφε ἀντὶ ἐπίστρεφε. Μιὰ σοφή, τολμηρὴ «αἰσθηματοποιημένη» παραβίαση τοῦ γραμματικοῦ τύπου, γιὰ νὰ παρακάμψει τὴν ἡχητικὴ ἀγριότητα τοῦ γιώτα μέσα στὴ λέξη, ἐνῶ συγχρόνως μεταπλάθει τὴν ἀνεδαφικὴ γιὰ τὴν περίπτωση προστακτικὴ σὲ εὐχετική. Ἀκόμα, χάρις σ' αὐτὸ τὸ ἐπέστρεφε δημιουργεῖται ἓνας ἄλλος χρόνος, μιὰ ἐσαεὶ ἐπανάληψη στὸ παρελθόν, ποὺ ἐντέλει ὑπογράφει τὴν ὑποκειμενικὴ πραγματικότητα τοῦ ποιητῆ. Φανταστεῖτε, σὲ μιὰ «λάθος» προστακτικὴ τί μεγάλη ποίηση ὑπακούει. Ἔτσι κι ἄλλιῶς, τὸ ἐπηρμένο «σωστὸ» ἔδειχνε πάντα μιὰ λατρευτικὴ, δουλικὴ σχεδόν, ὑπακοὴ σὲ κάθε ἀσυνήθιστα ἐπιβλητικὸ λάθος.

Ἄλλοτε πάλι, ὅταν βρέθηκα νὰ μὴν ξέρω ποιὰν ἀπὸ τὶς ὑποψήφιες ἀβεβαιότητες, ποὺ ἀνάμεσά τους παράδερνα, νὰ ψηφίσω, στάθηκε λυτρωτικὴ ἡ ἀναδρομὴ μου στὸ στίχο *Βλάπτουν* κ' οἱ *τρεῖς* *τους* *τὴν* *Συρία* *τὸ ἴδιο*.

Ἀκόμα καὶ τώρα ποὺ κάθισα νὰ γράψω αὐτὰ τὰ λίγα λόγια, περισσότερο γιὰ νὰ εὐχαριστήσω ἔμμεσα γιὰ τὴν τιμὴ ποὺ μοῦ ἔγινε νὰ κληθῶ στὴν Ἰταλία καὶ λιγότερο γιὰ νὰ αὐτοβιογραφηθῶ, ἀκούω τὶς προτροπὲς τοῦ Καβάφη πρὸς τὸν Ραφαήλ νὰ προσέξει τὴ χάραξή του, γιὰτὶ *Σὲ ξένη γλῶσσα ἡ λύπη μας κ' ἡ ἀγάπη μας περνοῦν*.

Παραμένω ταμένῃ στὸ μεγάλο ὄνειρο νὰ μοῦ ἀποκαλυφθεῖ κάποτε ἀπὸ ποιὰν ἄραγε ἄφθονη εὐνοια κληρονόμησε τόση γῆ καὶ τόσο ὕδωρ ὁ Καβάφης πού, προσφέροντάς τα σπονδὴ στὸ θεῖο ἀκατόρθωτο, τὸ οἰκαιοποιήθηκε.